УДК 519.768 : 681.518

ПРО НОВІ ПІДХОДИ ДО МОДЕЛІ ПЕРЕКОДУВАННЯ ВИХІДНОГО ТЕКСТУ В СУЧАСНОМУ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВІ

Мирошниченко В.В., к. філол. н., доцент, Шуміліна І.В., аспірант

Запорізький державний університет

На останньому конгресі Міжнародної федерації перекладачів (FIT), що відбувся у серпні 1999 року, було зроблено підсумок розвитку перекладознавства у всьому світі й опубліковано його у вигляді окремого прес-релізу, де говориться про значний ріст наукових програм, що реалізується університетами. Повідомляється також про швидкий перехід перекладознавства й фахівців до нового етапу еволюції, навіть експансії цієї важливої нині професії. Пояснюється трансляційний бум тим, що попит на переклади зростає у зв’язку з інтернаціоналізацією ринку, що тягне за собою вимоги до стандартизації й універсалізації самого процесу перекладу, а також і його прискорення, що є нагальною вимогою часу [1].

Це стимулює підвищення уваги до національних мов з метою їх збереження, а відтак сучасна практика перекладу накладає значну відповідальність на фахівців та дослідників, сама ж наука перекладу набуває стратегічного значення. Переклад завжди був і ще більше стає знаряддям влади, політичного й наукового впливу, а відтепер ще й слугує могутнім засобом економічного впливу, сприяючи й продукуючи інформаційне забезпечення для науки, економіки та мас-культури.

Про неперечісне значення перекладознавства та його інтегрованість у світову культуру свідчать численні факти залучення новітнього інформаційного забезпечення до загальнонаукового й побутового обігу. Ще більше зростає роль перекладу в період розвитку постіндустріального інформаційного “глобального суспільства” (термін З.Бжезінського), коли на карту поставлено виживання національних культур і мов малих народів у зв'язку з тотальним наступом телебачення технологічно розвинених країн. Підсилене супутниковим сигналом, воно дозволяє проникати, а відтак, і домінувати в інформаційному просторі країн, що у своєму розвитку лише доганяють країни з новітнім інформаційним забезпеченням. А відтак виникає і поширюється ідея розробки моделі тотального перекладу[2], [3], [4] та системного підходу до перекладознавчих досліджень (розробки фахівців Техаського університету в Далласі), розгляд будь-якого акту комунікації як акту перекладання [5], а в галузі перекладознавства трансляційні моделі уможливлюють виявлення психологічної специфіки інтерпретації вихідного тексту іншою мовою.

Саме переклад сприяє збереженню та розвитку окремих мов і спільнот, що користуються ними, зокрема в галузі термінології та поширенні новітніх технологій, і усе це разом змінює підходи до перекладу і трансляційних технологій. Так, у багатьох друкованих та електронних часописах все частіше з’являються статті, що висвітлюють специфіку фахового перекладу на сучасному етапі, бо каменем спотикання стає вже не проблема пошуку потрібної інформації, а радше її класифікація та раціоналізація використання у наукових і практичних цілях. Виникає потреба стандартизації термінології та розробки мовних структур-алгоритмів, що мають прискорити й покращити автоматичний переклад клішованих текстів. Створюються банки даних для комп’ютерних трансляційних технологій, комп’ютерні словники та довідники для обслуговування фахівців з перекладу. Поряд з обмеженим в користуванні машинним перекладом дедалі популярнішим стає computer-assisted translation, що допомагає створити банки перекладацької пам’яті, які, у свою чергу, можуть надавати корисні поради користувачу з технології перекодування текстів вихідної мови при транспонуванні їх змісту мовою перекладу, при цьому значно економлячи час і надаючи набагато ширші можливості для уніфікації термінології. Вимоги користувачів перекладацьких послуг до якості перекладу спонукають фахівців до створення етичних норм та професійних стандартів якості. Учасники згаданого конгресу FIT зазначають, що такий процес має місце, головним чином, в Європі й Північній Америці (що автоматично залучає Україну та її фахівців до цього процесу). Однак, попри всі ті позитивні явища, що стимулюють еволюцію, а відтак і експансію перекладацької діяльності, виникає ціла низка проблем зворотного характеру. По-перше, про несанкціоновані публікації в Інтернеті, що порушує права аторів, а разом з ними і права їх перекладачів, які також мають бути захищеними згідно з “Хартією перекладача”, прийнятою на 4-му конгресі FIT (Дубровнік, 1963) та “Декларацією прав перекладача”, прийнятою на XIX-й конференції ЮНЕСКО (Найробі, 1976).

Але переклад у традиційному його розумінні вже не спроможний відповідати сучасним потребам, що все більше ускладнюються за своїм характером, потенціал перекладу, а точніше – перекладачів, має бути

підсилено за рахунок додаткових професійних навичок, що виходять за межі власне перекодування, а це заставляє сучасного перекладача звіряти свій поступ з розвитком новітніх трансляційних технологій. На часі ситуація, коли фахівець має бути багатопрофільним техно-лінгвістом-перекладачем. А це передбачає нові навчальні технології й нову ментальність, поєднані з традиційним перекладацьким професіоналізмом [6] Як і інші галузі, переклад стає все більше інтегрованим в індустрію послуг, продукування та доставку їх реципієнтові або покупцеві з належною адаптацією до даної місцевості (localisation). У свою чергу, це передбачає компетентність продавця трансляційних послуг у тому, що перекладачі називають "фоновою інформацією". Вони мають до того ж забезпечити реципієнта ще й такою послугою, як delivery environments, себто адаптувати транслят до умов сприйняття його місцевою аудиторією. Так, наприклад, у Запоріжжі довго висіла реклама пейджера, на якій було зображено сам об'єкт, але зображення підсилено лише словами із шлягеру "Там, де ти...", що аж ніяк не пов'язано з текстом повідомлення. Відсутність "локалізації" (а власне, адаптації) позбавила рекламний текст належного контексту, а відтак і розуміння його змісту.

Твори у вигляді перекладів-метатекстів, попадаючи у нове культурне середовище, починають виконувати цілу низку нових для них функцій і втрачають деякі свої старі. Відомо, наприклад, яка різна доля спіткала переклади "Капіталу" К.Маркса, виконані І.Франком та Володимиром Ульяновим. Сюжет, ситуації, образність, інші засоби зображення запозиченого твору починають використовувати в іншій культурі, буквально "розтягуючи" їх по частинах, а це, як показує досвід, зокрема з перекладами відомих творів німецьких буржуа, може призвести навіть до фатальних наслідків. Отже, переклад є справою надто серйозною, бо якби було враховано попередження Івана Франка щодо можливих наслідків використання тексту "Капіталу", зокрема в кон'юнктурних, а згодом і в ідеологічних цілях, то, можливо, нас оминули б ті драматичні події, від яких зараз потерпає не лише наука.

Наскільки драматичними можуть бути наслідки недоврахування ролі перекладу й перекладознавства в недалекому майбутньому, показала проблематика двох перекладацьких форумів – 21-23 листопада 1997 р. (Берлін) і конференції FIT, Страсбург, червень, 1995 р., де було наголошено, зокрема, на проблемі виживання національних мов у зв'язку з наступом цифрового телебачення (digital television), коли трансляцію здійснюють, головним чином, мовами авторів програм. Але ж існує й багатолика з соціолінгвістичної точки зору аудиторія, що потребує інтерпретації тих програм національними мовами, бо інакше, оригінальна версія, підсилена технологічними засобами впливу на реципієнта, почне тиснути на психіку сприйняття й спонукати до жертвування своєю мовою заради сприйняття чужої інформації, без відповідної її інтерпретації (й адаптації) [7]. Отже постає проблема інтерпретації/ перекладу міжнародних програм, а серед них і художніх передач, у разі трансляції їх для національних та інших регіональних спільнот. Глобалізація ринку мас медіа й світової літератури, а з ними й художніх передач, породжує жорстку конкуренцію між тими, хто такі послуги надає, що, як знаємо, є аж надто актуальним і для України. Важливість проблеми полягає ще й у тому, що вона заторкує кожну людину і, головне, її національну ідентичність. Мова йде про соціум, де національна мова, отже, буде розвиватись у нових умовах і за новими принципами. На згаданій Берлінській конференції лінгвістів, журналістів, перекладачів і власників мас медіа також було слушно зауважено, що за всю історію людства ще не виникало такої ситуації, коли відносини між сусідніми спільнотами обмежувалися б лише вербальними засобами [7].

На часі, коли Україна опинилася перед проблемою дефіциту перекладацьких кадрів, з'явилося багато державних і приватних факультетів, що забезпечують фахівцями новостворені міжнародні інституції і фірми. Методологія, що створювалася, головним чином, московськими кадрами, а також – у Київському держуніверситеті ім. Т.Шевченка, була вся орієнтована на мови російську й англійську, англо-українські ж порівняльні дослідження виконувалися у досить обмежених обсягах, як вторинні. І тільки на останньому (і першому водночас) Міжнародному Київському форумі перекладачів (КДУ, 1997), переклад виконувався уже не лише на російську й англійську мови, але й на українську водночас. Цим наголошуємо про важливість напрямку перекладу національною мовою, адже це і є засобом еволюції в іншомовному культурному просторі.

Відносини між текстом і перекладачем може бути охарактеризовано як такі, що загострюють увагу останнього до метакультури для ефективнішого її сприйняття, а реалізовано ті відносини має бути через множинні переклади одного твору. Розумова операція, що здійснюється в момент перекодування, а саме – аналіз і подальший синтез, потребує інформації з інших галузей знання. Відтворюючи специфіку оригіналу, перекладач має постійно вирішувати різнобічні проблеми, пов'язані з текстовими ситуаціями, оскільки компонент змісту (мовна одиниця вихідної мови) функціонує у всій своїй тотальності, себто як смислова, культурна й історична одиниця водночас, і зміст її має бути перенесено (трансплантовано) в іншу культуру (контекст), а відтак перекладач має також володіти міжпредметним і міжкультуровим мисленням і баченням, що поширює методологію перекладу також на інтерпретацію візуальних та музичних різновидів мистецтва. Разом з цим у процесі перекладання виникає також і ситуація, коли сюжет оригіналу має бути імплантовано у заново відтвореному контексті в іншомовній культурі, або створено новий контекст в іншомовній культурі, де реальність, що відображена в оригіналі, має бути

адаптована, відтворена або перенесена в новий контекст для подальшої її адаптації в іншомовному культурному оточенні.

Акцент має бути зроблено на власне механізмові перекладання і на тих культурних розбіжностях, що існують між мовою оригіналу (МО) та мовою перекладу (МП), авторській манері або, як це образно зображують дослідники США, на "голосі" автора й "слухові" перекладача. Звичайно ж мають бути враховані й такі обов'язкові чинники перекладознавства, як вірність оригіналу та художність, часом імітацію, аналогію, та запобігти тому, що вони образно називають "зрадою" при перекладі (tradutori tradittori) [8].

Виходячи за межі трансляційної моделі художнього перекладу, варто знову ж таки зупинитися на проблемі створення універсальної моделі, адже сучасне телебачення, наприклад, виступає у ролі інформаційного джерела й медіа-посередником водночас, а отже й інтерпретатором першотвору в загальному розумінні. Згідно з прогнозами, потужність телебачення дедалі зростатиме, і з введенням у дію десь біля 350 супутникових ретрансляторів, що мало відбутися ще до 2000 року, можливе створення до 3500 телеканалів, що може призвести до лавини нових слів і термінів, ситуацій і сюжетів, а отже і художніх телепередач, у витоках яких подибуємо Слово. Інтерпретація (переклад) художніх передач не встигатиме за поступом інтерактивного інформаційного забезпечення. Уже й зараз на багатомільйонну аудиторію потоком ллються нові слова-поняття на кшталт 'video-on-demand', 'impulse-pay-per-view', 'static and dynamic multimedia', і нарешті, 'Smart television' (себто "розумне" телебачення).

Цікаво, що М.О. Новикова характеризує цей феномен як появу "віртуальної реальності" (відео й ТБ), що поширюється в межах нечуваних і небачених дотепер, перетворивши інтерпретацію й переклад текстів у майже неконтрольований процес, коли мас медіа роблять співавторами усіх, хто причетний до появи перекладу у ЗМІ, а сприймачами (реципієнтами) – усіх інших, хто має доступ до них. Отже авторська концепція першотвору трансформується на розмитий сценарій, а слово інтерпретовано як відеокліп чи комікс, а відтак, вишуканий переклад стає архівним жанром, а масовий переклад позбавляє автора й першотвір будь-якого авторитету чи значення, адже "наступає ера перекладу без оригіналу та перекладу без перекладача..." [9; 73].

Як випливає з ситуації, що склалася, художній переклад на певному етапі, як і інші різновиди мистецтва, живопис, наприклад, може також опинитися в глухому куті. Залишається, отже, бути солідарними з авторами прес-релізу, які закликають до співпраці авторів як прото-, так і метатекстів, а також інформаційних та перекладацьких агенцій і видавців [1].

Новий підхід до транслятології зумовлює потребу в перекладачах, які повинні весь потік інформації трансформувати згідно з нормативами національних мов, де останні мають функціонувати уже в нових умовах, позаяк "розумний" телевізор, синтезований з персональним комп'ютером, має реагувати вже на голос і мову користувача. Постає, отже, і проблема інтеграції традиційного розуміння перекладу, який часто-густо є суто лінгвістичним, і його глобалізації (модифікації) згідно з новітніми засобами підсилення поданої інформації (відеоряд, стилістика), а це пов'язано з аудіовізуальним і комунікаційним підходами до засобів перекладу/ трансляції (у всіх смислах) і адаптації перекладуваного змісту повідомлення до конкретної аудиторії, як в умовному, так і в соціальному розумінні [10]. Виникає отже і проблема технологічного, мовного й культурологічного різновидів перекладу, адаптованого для багатомовної й багатокультурної аудиторії, що поширює сферу застосування перекладу і призводить до інтенсивного його вживання: 1) в ЗМІ, аби запобігти витісненню мов малих народів, або мов, які нещодавно отримали статус державних, як українська, білоруська чи будь-яка інша; 2) залучення більшої кількості перекладачів на вимогу підвищених обсягів інформації, що надходить через ЗМІ та інші новітні канали комунікації, а це тягне за собою 3) розбудову дійсно універсальної моделі перекладу, придатної для використання у будь-якій сфері, на яку поширюється застосування перекладу, а відтак виникає також і потреба розбудови універсальної методології й технології перекладознавства; 4) перепрофілювання методик підготовки перекладачів у нових умовах, коли переплавляються різні засоби комунікації, набуваючи нових якостей і властивостей, а відтак назріває ще й 5) потреба перегляду традиційного погляду на трансляційний процес з урахуванням і модифікацією його специфіки згідно з новітніми засобами і каналами комунікації й метакомунікації.

Розвиваючи далі цю тезу, відзначимо, що такі сучасні тенденції, як глобалізація телекомунікаційних мереж, транснаціоналізація телебачення й інтернаціоналізація ринку кінопродукції призводять до того, що об'єктом перекладу стають також фільми різних жанрів, теле- й радіопрограми, друковані видання нехудожнього змісту й т.ін. З розвитком цифрових технологій особливу популярність набуває така форма збереження й передачі інформації, як мультимедіа, зокрема, мультимедійні комп'ютерні програми різного змісту (навчальні, розважальні, інформаційні) і веб-сторінки (сторінки у Всесвітній комп'ютерній мережі). Масовість, багатонаціональність і багатомовність користувачів персональних комп'ютерів і Всесвітньої комп'ютерної мережі призвели до того, що обсяг мультимедійних матеріалів, що перекладаються з англійської на мови цільових країн і регіонів, зростає з кожним днем. Оскільки ці матеріали дедалі частіше стають об'єктом перекладу, процес їх перекладацької обробки, на наш погляд,

вимагає теоретичного осмислення, тобто аналізу з точки зору перекладознавства. Однак, процес обробки мультимедіа з метою їх подачі на ринок цільової країни/ регіону не зводиться лише до перекладу, оскільки крім цього відбувається ще і всебічна мовна, культурологічна й технічна адаптація програми або веб-сторінки до вимог даної місцевості, яка також включає обробку невербальних компонентів (відео-, графічних, аудіоелементів)[11].

Той факт, що об'єктом перекладацької практики дедалі частіше стають явища, що раніше не розглядалися перекладознавством, є підтвердженням тому, що на даному етапі перекладознавство вимагає диференціації об'єкта вивчення.

Розвиваючи ідею І.Ревзина і В.Розенцвейга про те, «що типи реалізації процесу перекладу...є однаковими для усіх видів текстів», [12; 173] необхідно згадати класифікацію видів перекладу Р.Якобсона, у котрій останній, виходячи, насамперед, з лінгвістики, розрізняє інтралінгвістичний, інтерлінгвістичний й інтерсеміотичний (інтерпретація вербальних знаків невербальними знаковими системами) види перекладу [13].

Поняття ж тотального перекладу означає, з одного боку, розширення кола проблем і явищ, що входять до предмета перекладознавства як науки багатодисциплінарної, з іншого ж боку – «символізує спроби методологічного перенесення досвіду різних дисциплін у єдину інтердисциплінарність» [3; 10].

Окрім того, «виходячи з семіотики можна говорити про перекладність як двосторонній процес» [3; 11], отже, у межах перекладознавства можливим є осмислення включеного до сфери перекладацької діяльності інтерсеміотичного перекладу. Ця теза підтверджує висловлену нами вище думку про те, що мультимедійні комп'ютерні програми і веб-сторінки, а також процес їх перекладу теж повинні стати об'єктом вивчення перекладознавства. Процес створення мультимедійної програми можна порівняти з трансмутацією, тобто перекладом змісту з природної мови в інші знакові системи (візуальні й акустичні форми – графіку, відео, анімацію, музику і т.ін.).

Зокрема, нас цікавить переклад не тільки інтерсеміотичний, але й переклад у межах одних і тих самих систем, які є, до того ж, системами невербальними. Переклад невербальних медіа (графіки, анімації, відео) на іншу мову і в іншу культуру в рамках мультимедійної програми, поряд із вербальними засобами вираження, вельми красномовно ілюструє підхід до перекладу як до тотального явища. Визнання перекладу тотальним процесом означає необхідність наукового опису цього процесу, текст при цьому може бути як літературним, так, наприклад, і фільмічним, тому його необхідно розглядати у широкому контексті [3; 11-12].

Далі, приймаючи до уваги різні типи текстів, що беруть участь у процесі перекладацької діяльності, доцільно розрізняти різні параметри процесу перекладу [3; 13]. У межах тотального перекладу пропонується розрізняти текстовий, метатекстовий, ін- та інтертекстовий, а також екстратекстовий різновиди перекладу [3; 13], тоді як процес перекладу й локалізації мультимедійних текстів характеризується, на наш погляд, властивостями екстратекстового й метатекстового перекладів. Екстратекстовий переклад, до того ж, пов’язано з передачею тексту, створеного природною мовою, як за допомогою власне мовних, так і немовних кодів. У сфері мультимедіа ми можемо виділити два етапи трансляції: створення мультимедійної програми, під час чого відбувається переклад змісту, вираженого природною мовою, в мультимедійну форму; потім здійснюється переклад мультимедійної програми на іншу мову та її локалізація, коли відбувається передача як вербальної, так і невербальної інформації на мову перекладу відповідно з нормами культури-реципієнта.

Ми також вважаємо, що локалізація має властивості метатекстового перекладу, оскільки це означає транспонування змісту оригіналу не тільки в текст, але й у культуру мови перекладу. При цьому метатекстовий переклад означає проникнення оригіналу в іншу культуру у вигляді статей про автора в енциклопедіях, підручниках, рецензій на переклад, реклами, публікацій і т.д. У сумі ці метатексти створюють тотальний образ оригіналу, його автора і всієї протокультури. Між локалізацією й метатекстовим перекладом простежується деяка аналогія. Локалізація, так само, як і метатекстовий переклад, означає проникнення оригіналу разом з його авторською концепцією в культуру-реципієнт, але при цьому абсолютно в іншому вигляді. Якщо при перекладі літературного тексту найважливішим для нас є збереження культурних особливостей оригіналу, то локалізація, навпаки, орієнтована на адаптацію перекладу до специфіки сприйняття оригіналу реципієнтом цільової країни або регіону. Крім цього, локалізацію й метатекстовий переклад поріднює той факт, що перша також включає переклад супроводжуючих мультимедійну програму матеріалів: інтерфейсу користувача, діалогових вікон, повідомлень про помилки, інсталяційної програми, документації, додаткового забезпечення, етикеток на дисках і ліцензійних угод [14].

Як випливає зі сказаного вище, принцип тотальності у відношенні до перекладу й локалізації мультимедіа реалізується виходячи з різного його розуміння.

По-перше, мультимедійна програма вже фактично є перекладом з природної мови на вербальні й невербальні (візуальні й акустичні) коди, продуктом трансмутації.

По-друге, переклад мультимедіа виходить за межі міжмовних трансформацій, оскільки означає переклад цілої програми, що являє собою єдність вербальної й невербальної інформації.

І, нарешті, переклад і локалізація мультимедіа з теоретичної точки зору вимагають тотального підходу, оскільки переклад у цьому випадку стає проблемою інтердисциплінарною внаслідок того, що доводиться враховувати дані не тільки лінгвістики, але й паралінгвістики, соціолінгвістики, культурології і т.ін.

Ми вважаємо за доцільне здійснювати аналіз таких явищ, як переклад і локалізація мультимедійних комп'ютерних програм і веб-сторінок у межах перекладознавства як інтердисциплінарної науки і, отже, включити цей вид перекладуваного матеріалу до об'єктів вивчення перекладознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. International Translation Day. Translation – Transition. FIT Press Release. Issued September 30, 1999. Cited November 29, 1999. 2 pages. Available at: http://www.umh.ac.atim/fit/
2. Дж.Кэтфорд. Лингвистическая теория перевода. – С.91-114//Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. Сб. статей [Переводы]/ Под ред. В.Н.Комиссарова. – М.:Междунар. отношения, 1978. – 229с.
3. Тороп П. Тотальный перевод. – Тарту: Изд-во Тартуского университета [Tartu University Press], 1995. – 220 с.
4. Шумилина И.В. Возрастание роли перевода в эпоху глобализации средств массовой информации// Придніпровський науковий вісник: Філологія. Вип.№59 (126)/ За ред. д.ф.н., проф. А.М.Науменка. – Запоріжжя, 1998. – С.21-25
5. Center for Translation Studies. Texas University at Dallas. Cited 1998, Apr. 12. 2 pages. Available at http://www.utdallas.edu/research/
6. Joyce Pashley. Alpnet and the Techno-Linguists of Flanders Language Valley. Cited 1998, March 30. 2 pages. Available at: http://www.alpnet.com
7. Language and the Media. International Conference and Exhibition. *Language Today* [online journal]. Cited 1998, Apr.15. 3 pages. Available at: http://www.logos.it/
8. Center for Translation Studies. Texas University at Dallas. Sample Course Description. Cited 1998, Apr. 12. 2 pages. Available at http://www.utdallas.edu/
9. Новикова М.О. Нове в теорії перекладу// Нові підходи до вивчення й викладання філології у вищій школі: Наукова монографія. Том 3/ За ред. д-ра філол. наук проф. А.М.Науменка. – Запоріжжя: ЗДУ, 1998. – С.70 - 73.
10. Шумилина И.В. «Глобальный» перевод как путь к коммуникационной революции// Придніпровський науковий вісник: Філологія. Вип.№59 (126)/ За ред. д.ф.н., проф. А.М.Науменка. – Запоріжжя, 1998. – С.38-43
11. Jaap van der Meer. Three product lines. Cited 1998, May 2. 3 pages. Available at http://www.alpnet.com
12. Ревзин И.И.,Розенцвейг В.Ю. Основы общего и машинного перевода.– М.:Высшая школа, 1964. – 244 с.
13. Jakobson R. On Linguistic Aspects of Translation// Brewer R.A. (ed.). On Translation. -- N.Y.: Oxford University Press, 1966. – P.232-239
14. TGP On-line Glossary. Cited May 18, 1998. Available at: http://www.TGPConsulting.com